

Др Јелена Рафаиловић, доцент

Критичко издање научне грађе

Одељење за историју, Филозофски факултет, Београд

jelena.rafailovic@f.bg.ac.rs

Имовинска карта др Гедеона Дунђерског 1933. године*

Експерти есконтног одељења Народне банке Југославије су 1933. године прегледали имовину породице Дунђерски, односно фирме синова Лазара Дунђерског, др Гедеона и Ђорђа Дунђерског. Они су анализирали расположива документа и податке и на основу њих проценили поседе браће Дунђерски. Истакли су да „што се тиче књиговодства на економијама оно уопште не постоји; постоје само неки подаци на основу којих смо, са доста труда, успели да донекле конструишемо податке о производњи и њеном рентабилитету“¹. Ипак, њихов реферат јесте прворазредни извор за историју породице Дунђерски², али и за економску и финансијску историју Краљевине Југославије јер приказује рад више предузећа пре и током велике економске кризе тридесетих године, као

* Чланак је резултат рада на пројекту „Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку (№ 47019)“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Архив Народне Банке Србије (АНБ), Фонд АНБ 1/II (1918/1920-1945), – АНБ 1/1 Досије 14, – део фонда у поступку архивистичког сређивања и обраде; Лазар Дунђерски, Нови Сад, Реферат о имовини Браће Дунђерски, 1933. То се није односило на фабрике Ђорђа Дунђерског *Камендин а.д. за производњу серума*, *Култин а.д. за конзервирање воћа, поврћа и меса*, као и фабрике пива Гедеона Дунђерског у Чебу и Великом Бечкереку, које су имали уредно књиговодство.

² О имовинским питањима породице Дунђерски видети и: Димитријевић, Весна М., *Дунђерски – историја једне велепоседничке породице 1918–1941*, докторска дисертација у рукопису, Београд 2009; Касаш, Александар, *Камендин: један од велепоседа Дунђерских у Војводини*, Нови Сад 2007; Касаш, Александар, „Лазар Дунђерски (1833-1917): најбогатији Србин у Јужној Угарској“, *Војвођански простор у контексту европске историје : зборник радова. [Књ.] 2*, Нови Сад 2014; Касаш, Александар, „Коме је Богдан Дунђерски, велепоседник старобечејски и србобрански, оставио своје имање?“ *Зборник Матице српске за историју*, 55 (1997); Гаћеша, Никола Л., *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој: 1918–1941*, Нови Сад 1968.

и деловање аграрне реформе на велике поседе.³ У овом раду је приказан део документа који се односи само на имовину др Гедеона Дунђерског.

Гедеон Дунђерски био је један од синова Лазара Дунђерског, односно унука Гедеона (Геце) Дунђерског, и уз брата Ђорђа Дунђерског⁴, један од најбогатијих привредника у Краљевини Југославији. Рођен је у Србобрану 1875. године, а преминуо у санаторијуму крај Будимпеште 1939. године. Био је правник, један од најкрупнијих земљопоседника и индустријалаца у држави. Гимназију је завршио у Новом Саду, а правни факултет у Будимпешти, где је и докторирао. Учествовао је у верском и културном животу, био је председник Матице српске (1910–1919) и у блиским везама са Двором у Београду. Био је члан управног одбора више предузећа, а између осталих и: Народне банке Краљевине, Српске банке, Југословенске привредне банке, Новосадске продуктне и ефектне берзе, фабрике *Кулпин, творница конзерви д. д., Камендин д. д., завода за производњу серума за сточне заразе*, фабрике ратних авиона *Икарус*, фабрике авионских мотора у Раковици.⁵

На основу реферата јасно је да је Гедеон Дунђерски с правом био један од највећих привредника у Краљевини Југославији. Поседовао је земљиште у обиму од 4.503 ј. 671 хв.⁶, затим непокретну имовину у Новом Саду (хотел „Краљица Марија“ и 5 кућа) и Будимпешти; био је власник фабрике леда у Новом Саду, фабрика пива у Великом Бечкереку и Чебу⁷, млина и фабрике шпиритуса у Србобрану; а у банкарском сектору је био присутан преко деоница Српске банке, (Загреб), Српске трговачке банке (Нови Сад), Српске штедионице (В. Бечкерек), Српске централне привредне банке (Сарајево), Опште привредне банке (Суботица), Привилеговане аграрне Банке, Јадранско-подунавске банке, Народне банке, и др... У извештају поред пописа имовине, приказани су и дугови и мане у вођењу „економије“, као и могућа решења за боље пословање.

³ Видети: Рафаиловић, Јелена, „Аграрна реформа и индустријализација у Краљевини СХС – студија случаја посуда Ђорђа Дунђерског“, *Токови историје*, 2016, 2, стр. 93–120.

⁴ Ђорђе Дунђерски (Србобран 1873 – Нови Сад 1950), син Лазара Дунђерског. Завршио је трговачки школу у Будимпешти и агрономију у Немачкој. Био је успешан велепоседник и привредник, власник више предузећа, члан управних одбора разних привредних удружења, председник Удружења пољопривредника и Удружења индустријалаца... По завршетку Другог светског осуђен је на 18 година затвора уз конфискацију имања. (Крестић, Петар В., „Ђорђе Ђока Дунђерски“, у: *Српски биографски речник*, Нови Сад: Матица Српска, 2007, стр. 449–450; Рафаиловић, Ј., „Аграрна реформа и индустријализација...“, стр. 101–114.)

⁵ Крестић, П. В. „Дунђерски, Гедеон Геда“, *Српски биографски речник*, Нови Сад 2007, стр. 448–449; Димитријевић, В., *Дунђерски – историја...*, стр. 54.

⁶ Око 2590 хектара и 24 ара.

⁷ Данас Челарево

Имовина г. Др Гедеона Дунђерског⁸А. Дејство аграрне реформе на својину пољских имања
г. др Гедеона Дунђерског

Стање непокретности г. др Гедеона Дунђерског на дан 27 фебруара 1919 године, које је по аграрном законодавству меродавно за примену аграрне реформе, било је следеће:

	8.426 j. 767 хв.
Од тога експроприсано је за аграрне интересенте и факултативно уступљено	3.818 j. 369 хв.

	4.608 j. 398 хв.
Иначе отуђено и опада на узурпације	104 “ 1.327 “

Сопственик данас ужива	4.503 j. 671 хв.

Решењем Краљевске банске управе Дунавске бановине, Пољопривредно одељење III број 28.884/VI а од 12 јуна ове године и решењем Министарства пољопривреде бр. 52.326/VIa од 19 августа ове године утврђени су коначни аграрни објекти на непокретности г. Др Гедеона Дунђерског, те је извршен овакав распоред:

1/ не подлеже аграрној реформи по § 10 т. 5 Закона о ликвидацији аграрне реформе, као двориште под индустријским зградама	40 j. 1.452 хв.
2/ не подлеже аграрној реформи по § 10 т. 3 Закона о ликвидацији аграрне реформе, зато што је под шумом, а у крају где становништво није упућено првенствено на шумску привреду /§ 24 ст. 2 З. о л.а.р./	221 „ 1.180 “
3/ пада на ужи максимум	521 „
4/ пада на шири максимум	348 „
5/ пада на супермаксимум условно ослобођен од експропријације ради одржавања ергеле, говедарства и свињарства /реш. МП. бр. 23.364/VI од 19-VII-1932 г./ с тим да по § 16 ст. 3 Закона о л.а.р., има још за 10 година да остане под забраном отуђења и оптерећења:	
Обрадивог-----	1562 j. 435 хв.
Необрадивог-----	27 “ 550 “
	1.589 “ 985 “

⁸ Архив Народне Банке Србије (АНБ), Фонд АНБ 1/II (1918/1920-1945),– АНБ 1/II Досије 14,– део фонда у поступку архивистичког сређивања и обраде; Лазар Дунђерски, Нови Сад, Реферат о имовини Браће Дунђерски, 1933.

б/ не одговара намени супермаксимума, те се по § 16 ст. 6 Закона о л.а.р., иако супермаксимум, ослобађа ограничења отуђења и оптерећења и скида се забележба, зато што спада у подручје водних задруга:

Обрадивог-----1.070 ј. 1.399 хв.

Необрадивог-----625 “ 1.321 “

објекти водне задруге-----85 “ 732 “

1.782 ј. 252 хв.

4503 ј. 671 хв.

Б/ Састав имовине г. Др Гедонеа Дунђерског /фирма:
Лазар Дунђерски/

І Актива:

Фундус инструктус /живи и мртви/:

дин. 3,000.000

Резерва у роби:

„ 3,150.000

Непокретности:

а/ непокретности под зградама:

1/ у Новом Саду: хотел „Краљица Марија“ и 5 кућа, затим фабрика леда и стовариште пива

дин. 20,000.000

2/ фабрика у Великом Бечкереку, модерна пивара са капацитетом од 50.000 хл., на комплексу од 4 ј. у средини вароши

„ 25,000.000

3/ у Чебу: модерна пивара са капацитетом од 30.000 хл., фабрика шпирита, кудеље, млин и магацин

„ 15,000.000

4/ у Србобрану: млин и фабрика шпиритуса, као и две куће са магацином

„ 4,000.000

5/ у Будимпешти половина палате дин.

„ 6,000.000

„ 70,000.000

Зграде су осигуране код осигуравајућих друштава „Сава“ и „Росија-фонсијер“, на укупан износ од 29,000.000 динара.

б/ пољска имања:

од аграрне реформе ослобођеног земљишта у пореским општинама Н. Сад, Србобран, Бачко Градиште, Бегеч, Гложањ, Чиб, Чиб-Урбаријал, Ст. Паланака и Подгорац, има 4.503 кап. Ј. и 678 хв. Од тога на ужи и шири максимум спада 869 ј. а на супермаксимум и то: 1589 ј. и 985 хв. условно ослобођеног, с тим да за 10 година остане под забраном отуђивања и оптерећивања, а 1782 ј. и 252 хв. ослобађа се тога ограничења, јер спада у подручје водних задруга. Не подлеже аграрној реформи 262 ј. и 1.034 хв. као земљиште под индустријском зградама и шумама. Под претпоставком да се ово земљиште прода из слободне руке, мишљења смо да оно претставља вредност од:

дин. 35,000.000

дин. 105,000.000

пренос:

дин. 111,150.000

Хартије од вредности:

ном. вред

курс. вред

8.125 деоница Српске банке, Загреб

дин. 609.375

дин. 609.375

600 деоница Срп. трг. б-ке, Нови Сад

„ 30.000

„ 15.000

40 деоница Срп. штед., В. Бечкерек

„ 4.000

„ 2.000

230 деоница Срп. центр. Привр. б-ке, Сарајево

„ 23.000

„ 11.500

154 деоница Опште привр. б-ке, Суботица

„ 15.400

„ 15.400

835 деоница Кулпин д.д., Нови Сад

„ 208.750

„ 20.000

3 привр. потврде на 624 деонице Бачко-потиске кред. б-ке

--

„ 31.200

700 деоница Привилеговане аграрне б-ке

„ 350.000

„ 172.200

3.120 деоница Јадранско-подунавске б-ке	„ 156.000	„ 78.000	
937 деоница Прве србобранске штге.	„ 187.400	„ 93.700	
Обв. 2,1/2% ратне штете	„ 60.000	„ 14.400	
170 ком. акц. Народне банке	„ 510.000	„ 646.000	
1.428 ком. акц. Штамп. Пред. „Време“	--	--	
1.600 ком. акц. Инд. Авиона и мотора „Раковица“	„ 8,000.000	„ 8,000.000	„ 9,808.775
		Укупна актива	дин. 120,958.775

II Пасива:

Дуг народној банци код филијале Нови Сад	Дин. 14.850.000
Дуг Српској банци, Загреб, по меницама /које су реесконттоване код Народне банке/	„ 20.000.000
Дуг Српској банци, Загреб, по текућим рачунима	„ 19.500.000
Дуг Београдској задрузи, Београд	„ 1.063.800
Дуг Јадранској-подунавској банци, Београд	„ 3,230.000
Дуг Државној хипотекарној банци	„ 2.759.000
Дуг Александру Ђуричићу	„ 2.800.000
Укупна пасива	Дин. 64.202.000

Чист иметак износи дин. 56.756.775

V. Садашње финансиско стање г. др Гедона Дунђерског

По предрачуну г. др Гедона Дунђерског приходи за ову и идућу годину од економије, индустрије, кирија и дивиденде износили би, и то:

Дин 7,186.000	Од економије
„ 160.000	Од сушаре у Вел. Бечкереку
„ 180.000	Од фабрике шпиритуса
„ 80.000	Од млина
„ 550.000	Од кирија од куће у Будимпешти
„ 600.000	Приход од акција и од дијурни као члан управног одбора у разним предузећима
„ 2,000.000	Од кирије
„ 800.000	Предвиђања да ће се наплатити од сумњивих потраживања
Дин. 11, 556.000	Укупни приходи

Ако и код г. Гедона Дунђерског будемо смањили бар са 25% предвиђене приходе /код г. Боке Дунђерског предвиђене приходе смо смањили за 30%/, онда би укупни приходи износили:

Дин. 8,767.000

Расходи би износили, и то:

На име камате на дин. 14,850.000 код Народне банке по 7,1/2% интереса	дин. 1,113.750	
На дуг од дин. 49,352.000. камате по 11% интереса	„ 5,428.720	дин. 6,542.470
За меничне бланкете и таксе		„ 240.000
Земљарина		„ 580.000
Централна канцеларија		„ 300.000
Кућевни издаци /издржавање куће у Новом Саду и помагање старијег сина са сумом од дин. 12.000 месечно		„ 600.000
Кућевна послуга		„ 100.000
Ауто		„ 100.000
Осигурање		„ 200.000
Разни прилози		„ 50.000
Непредвиђени издаци		„ 100.000
		<u>дин. 8,812.470</u>

Према томе, ако би се идеална предвиђања г. Гедонеа Дунђерског остварила, њему би остала извесна сума за отплату дуга, али ако се та предвиђања не остваре, приходи ће једва достићи да покрију расходе. Овај дефицит у приходима доћи ће поглавито од тога што пиваре, услед смањење потрошње пива, не доносе готово никакав добитак. Да би слика била што потпунија, навешћемо кратак преглед кретања производње и прихода у пиварама у В. Бечкерек и Чебу.

Тако, производња пива износила је:

	У В. Бечкерек	У Чебу	укупно
1920 г.	15.238 хл.		15.238 хл.
1921 г.	18.935 „		18.935 „
1922 г.	30.274 “	6.854 хл.	37.128 “
1923 г.	35046 “	11.606 “	46.652 “
1924 г.	34.408 “	14.796 “	49.204 “
1925 г.	38.202 “	14.825 “	53.027 “
1926 г.	39.024 “	11.483 “	50.507 “
1927 г.	42.439 “	12.535 “	54.974 “
1928 г.	42.123 “	16.518 “	58.641 “
1929 г.	37.021 “	14.994 “	52.015 “
1930 г.	29.268 “	15.459 “	44.727 “
1931 г.	17.618 “	11.579 “	29.260 “
1932 г.	12.050 “	7.599 “	19.649 “
1933 г.	8.200 “	5.000 “	13.200 “
	399.909 хл.	143.248 хл.	543.157 хл.

У поређењу 1927 и 1928 године, као двеју најповољнијих година, са 1933 као најнеповољнијом годином, производња и пласман пива подбацио је за 70% /Интересантно је напоменути да је баш пласман фабриката „Кулпина“ д.д., у кругу послова г. Ђоке Дунђерског порастао у том истом периоду за око 35%/

У времену од 1923 до 1931 године исказани чисти добитак у пивари Велики Бечкерек кретао се овако:

у 1923 години	дин.	2,724.824.90
„ 1924 „	„	2,472.427.40
„ 1925 „	„	3,269.974.22
„ 1926 „	„	4,111.744.83
„ 1927 „	„	4,347.675.01
„ 1928 „	„	4,136.833.66
„ 1929 „	„	3,810.658.92
„ 1930 „	„	3,209.090.63
„ 1931 „	„	1,023.785.52

А у 1932 години исказан је губитак од дин. 1,292.144.51

Г. Закључак и предлог

Безмало, све оно што је речено за економију г. Ђоке Дунђерског, важи и за г. др Гедеона Дунђерског. Кад човек анализира њихову данашњу ситуацију, види да све или безмало све грешке које је починио његов брат г. Ђока, починио их је и г. др Гедеон Дунђерски. Данашња ситуација г. др Гедеона Дунђерског тежа је с обзиром на величину његовог поседа и његове индустрије, дуга његових трошкова, јер не треба губити из вида да, иако су приходи г. др Гедеона Дунђерског донекле већи, пиваре у које је инвестирао доста новаца и које су му до 1931 године доносиле сталан годишњи приход, који је из године у годину варирао, сад је потпуно нестао. Међутим, камата се и даље мора плаћати, а кућа и деца издржавати ако не по стандарду просперитетних година, а оно бар приближно њима, што ипак у данашњим приликама претставља несумњиво велике издатке.

У главном предузећу г. др Гедеона Дунђерског, то јест економији, не постоји сређе-но књиговодство на основу кога би се могао утврдити рентабилитет, а ни централна канцеларија не води књиге из којих би се дало утврдити колики су кућевни трошкови како његових тако и његове породице.

Не да се ни замислити да један човек година г. др Гедеона Дунђерског може с успехом водити и надгледати шта се све ради на његовој економији и у индустријским предузећима која су растурена на четири пет места. Физички је немогуће да један човек води све те послове, да их тако рећи држи у руци без помоћи сарадника у чију би ода-ност и поштене био апсолутно сигуран. И уместо оног правог руковања словима г. др Гедеон Дунђерски се троши на свакодневне ситне ствари, то ће рећи да је целокупна његова брига сконцентрисана на то како ће добити новац за исплату надница радницима запослених на његовом имању и новац за камате на менице које скадирају у то време. Једном речју, његова свекупна интелектуална делатност свела се на те свакодневне ситне бриге, па је разумљиво што он у таквом расположењу не може поклонити сву потребну пажњу својим предузећима.

Оно чега се ми највише плашимо, а што нас је управо и навело да напишемо горње редове, то је необорив факат да су приходи са његове економије подложни дејству еле-

ментарних непогода и варијацијама у светским ценама његових производа, затим, да пиварска индустрија потпуно подбацује и да нема изгледа на скорашњи рентабилитет да му непокретно имање и хартије од вредности доносе минималан приход, који ће и даље падати ако се ситуација не промени.

Његов би положај постао нарочито тежак, ако се не успе да се доведу у ред обавезе г. Ђоке Дунђерског, за које јамчи г. др Гедеон Дунђерски као менични жирант, јер би у том случају већи део дугова г. Ђоке Дунђерског пао на г. др Гедеона, те би он тога часа постао презадужен и инсолвентан.

Као у случају г. Ђоке Дунђерског, тако исто и код г. др Гедеона Дунђерског, трајан успех у раду јесте услов за подобност његових непокретности да послуже као подлога кредиту, с обзиром на ограничења која произилазе из законодавства о аграрној реформи. Наиме, ако се Народна банка и обезбеди хипотеком на непокретности г. др Гедеона Дунђерског, потребно је да он још за 10 година са успехом води своје послове, па да се коначно избегне експропријација његовог супермаксимума за потребе аграрне реформе. Све дотле хипотекарни повериоци биће у неизвесности, да ли ће своје хипотекарно потраживање моћи наплатити из продајне цене заложних непокретности, или из курсне вредности 4% обвезница које евентуално буду досуђене за експроприсани супермаксимум.

На основу горе изложеног, мишљења смо да би требало предузети следеће:

1/ ставити у дужност г. др Гедеону Дунђерском да одмах, а најкасније 1 јануара 1934 године изврши детаљан попис целокупне своје имовине и на основу тога пописа да оснује књиговодство, које ће бити у стању да сваког часа пружи поуздано сазнање о целокупном стању његове имовине и постигнутом резултату у датом часу;

2/ да Српска банка трајно, а Народна банка повремено врши контролу над целокупним радом и имовним стањем г. др Гедеона Дунђерског и свих његових предузећа;

3/ да Народна банка, а тако исто и Српска банка, одмах траже од господина Министра пољопривреде одобрење да се на целокупном непокретном имању г. др Гедеона Дунђерског може основати хипотека у корист Народне банке и у корист Српске банке, за обезбеду укупног износа свих обавеза које г. др Гедеон Дунђерски данас има према Народној банци и према Српској банци, по ма коме основу;

4/ чим буде прибављено овлашћење по тач. 3, приступити оснивању хипотеке у корист Народне банке, с тим да она обухвати следеће обавезе г. Др Гедеона Дунђерског: а/оне које су настале непосредним кредитовањем од стране Народне банке, и б/оне које су настале есконтовањем меница са његовим потписом по кредиту Српске банке;

5/ пошто буде опредељен ранг хипотеци Народне банке према тач. 4, приступити оснивању хипотеке на овим непокретностима г. Др Гедеона Дунђерског у корист Српске банке, с тим да ова по рангу дође после хипотеке Народне банке, а да обухвати само оне обавезе г. Др Гедеона Дунђерског, које Српска банка није реесконтовала;

6/ да се накнадно у овим појединостима испита правно стање свих непокретности г. Др Гедеона Дунђерског, и

7/ да г. Др Гедеон Дунђерски пренесе у депозит код Народне банке све своје хартије од вредности, с нарочитим обзиром на чл. 18 Закона о Народној банци.

5 децембра 1933 године
Београд